

Рис.2. Фрагменты элементов роторного очистителя разных диаметров.

Характеристикой очищающей способности рассматриваемой конструкции орехоочистительной машины может служить центробежное давление ножей очистительного элемента на шарнире радиальной планки, действующей на плод.

Наименьшее давление будет, когда очистительный ножевой элемент на радиальной планке будет в верхнем вертикальном положении планки ротора. Критической частотой вращения ротора в этом положении будет считаться, когда суммарная сила масс плода и самого шарнирного элемента будет равна центробежной силе от вращения этого элемента

$$M\omega^2 R_j - (M + m)g = 0 \quad (1)$$

где M - масса ножевого очистительного элемента, кг; ω - частота вращения ротора, c^{-1} ; R_j - радиус вращения центра масс очистительного элемента

Варианты очистителя и их параметры

Рядность исполнения ротора	Диаметр ротора, м	β , градус	β_1 , градус	β_2 , градус	Длина сегментов очистителя, м
8-рядный	0,4	45	22,5	32	0,157
12-рядный	0,6	30	15	24	0,157

вокруг центра вала ротора, м; m - масса плода, кг;

Из выражения (1) можно вывести критическую частоту вращения ротора, когда возможна очистка плодов по всей окружности (деки) статора

$$\omega_{кр} = \sqrt{\left(1 + \frac{m}{M}\right) \frac{g}{R_j}} \quad (2)$$

В общем виде центробежная сила инерции ножевого очистительного элемента будет изменяться вдоль окружности статора (деки) за один цикл по закону [1]

$$P_i = M\omega^2 R_i - (M + m)g \cos \omega t \quad (3)$$

Полученные уравнения позволяют оценить конструктивно-динамические системы орехоочистительной машины.

Расчеты позволили определить следующие конструктивные и режимные параметры машины: радиус вращения центра масс очистительного элемента вокруг центра вала ротора - $R_j = 0,215$ м; критическую частоту вращения ротора - $\omega_{кр} = 7,1$ c^{-1} ; максимальную силу давления на плод в нижней части $P_j = 6,5 \dots 10,8$ Н.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кильчевский Н.А. Курс теоретической механики. Т.1.- М.: Наука, 1977. -246 с.

İDXAL OLUNAN ƏRZAQ MƏHSULLARI BAZARINA DÖVLƏT NƏZARƏTİNİN ZƏRURİLİYİ

E.C.CƏFƏROV, aspirant

Daimi neft sənayesi əsasında mono-iqtisadiyyat istiqamətli xarici ticarətə malik olan Azərbaycanın bugünkü beynəlxalq ticarət əlaqələri ötən 15-20 illə müqayisədə çox böyük struktur dəyişikliyinə nail ola bilmişdir.

Müasir ticarətimizin mühüm keyfiyyət dəyişikliyinə biri onun struktur tərkibində zəruri yaşayış məhsullarının mühüm yer tutmasından ibarətdir. Lakin onu da qeyd etməliyik ki, xarici ticarət strukturunda idxal məhsullarının nisbətən geniş yer tutması xarici ticarət siyasəti baxımından yanaşdıqda onun heç də respublikanın müsbət balansına deyil, əksinə, mənfi balansına ciddi eyhamdır.

Keçid dövrünün ilkin illərində aparılan islahatlar-

da bu işdə dələtanlıq göstərilməsi yeyinti və ərzaq məhsulları istehsalının başlıca xammal-material bazası olan kənd təsərrüfatı sahələrinin, aqrar sənaye komplekslərinin, iri həcmli yeyinti sənaye müəssisələrinin kor-koranə özəlləşdirilməsindəki qüsurlar və s. ölkə daxilində ərzaq məhsulları istehsalının maddi bazasını zəiflətməmişdir. Məhz buna görədir ki, bu gün idxal olunan mallar arasında ərzaq yönümlü məhsullar daha böyük xüsusi çəkiyə malikdir. Bu bir sıra başqa səbəblərlə də əlaqədardır. Əvvəla qeyri-normal özəlləşdirmə prosesində bəzi yeyinti sənaye sahələri müəssisələrinin özəlləşdirilərək xüsusi mülkiyyətə verilməsi və həmin istehsal sahələrinin sonrakı taleyi ilə maraqlanılmaması, ikincisi isə "Məhdud Məsuliyyətli cəmiyyət" adı altında

yaradılan minlərlə kiçik müəssisələrin "məhdud məsuliyyət" möhüründən bəhrələnərək Nizamnamədə bir neçə fəaliyyət növü göstərsə də əslində müxtəlif alver növü ilə, xüsusilə də ərzaq məhsullarının alveri ilə məşğul olması nəticəsində respublikanın satıla bilən nəyi vardırsa xaricə daşınaraq əvəzində ölkəyə qeyri istehsal təyinatlı, ucuz və vaxtı keçmiş qeyri-zəruri ərzaq məhsulları gətirilməsinə səbəb olmuşdur.

Üçüncüsü, ərzaq məhsulları istehsalının ilkin və yeganə mənbəyi olan kənd təsərrüfatına münasibətin son dərəcə zəifləməsi müvafiq sənaye sahələrini xammal bazasından məhrum etmişdir. Məhz həmin səbəblər üzündən bu gün ölkəmiz kənd təsərrüfatı məhsullarının əksər hissəsini xaricdən gətirir. Buna görə də idxal əməliyyatlarının qeyri-neft sahələri arasında yeyinti məhsulları yüksək xüsusi çəkiyə malikdir.

Ərzaq məhsulları ilə beynəlxalq ticarət əlaqələrinin müasir vəziyyətindən danışarkən bu prosesə xas olan və zənnimizcə get-gedə genişlənən bir zərərli meyli də qeyd etmək zəruridir.

Belə ki, aparılan tədqiqatlar göstərir ki, respublikanın gömrük keçid məntəqələrində nəzarət işinin düzgün təşkil edilməməsinin nəticəsində respublikaya sosial həyat üçün zərərli olan məhsullar axını baş verir ki, bu da müvafiq milli istehsal sahələrinə marağı azaldır və rəqabət imkanlarını zəiflədir. Məsələn, bir sıra sitrus bitkiləri və onların məhsullarından hazırlanan müxtəlif şirə və ərzaq məhsulları, habelə kartof, quşcu-luq sənayesi məhsulları, ət və ət məhsulları və s. göstərmək olar. Burada bir xüsusi məsələni də qeyd etmək istərdik ki, hətta 2000-ci ildən başlayaraq ölkəmizin taxıl-çılıq sahələrinin, xüsusilə də buğda istehsalı sahəsində, məhsuldarlıq daima artsa da, mağazalarda satılan un-ların və çörəkbişirmədə istifadə olunan un xammalının 80%-ə qədərini Türkiyə, Oman, Pakistan və s. ölkələrdən idxal edilən unlar təşkil edir. Bütün bunları qeyd etməkdə məqsədimiz ondan ibarətdir ki, ərzaq məhsulları üzrə ixrac yönümlü məhsul istehsalı üçün zəngin ixrac potensialına malik olan Azərbaycan üçün ixrac istiqamətli xarici ticarət siyasətinin həyata keçirilməsi zəruri xarakter daşıyır. Faktlar göstərir ki, bir çox ərzaq məhsullarının ixrac məqsədi ilə istehsalı üçün Azərbaycanda güclü sənaye sahələri və xammal potensialı imkanları vardır. Bu potensiallara baxmayaraq bu günkü inkişaf səviyyəsində beynəlxalq ticarət əlaqələrimizdə xroniki problem olan ixrac əməliyyatlarının adətən məhdud xarakterli, idxalda isə səmərəsiz (xüsusilə də ərzaq məhsulları sahəsində - daha çox saqqız, bakuş və s. kimi qeyri-zəruri ərzaq məhsulları) olması ilə yanaşı, onun həcmnin azlığı da önə çəkilməli və təhlil edilərək çıxış yolları göstərilməlidir.

Buradan belə bir fikri əsaslandırmaq imkanı da yaranır ki, bu gün idxal edilən ərzaq məhsullarının əksəriyyətinin yerli, respublika şəraitində istehsalının təşkil edilməsi çox faydalı nəticələr verə bilər. Bunun ən başlıca yollarından biri kimi Azərbaycan üçün optimal xarici ticarət strategiyasının işlənib hazırlanması oby-

ektiv tələbat kimi ortaya çıxır. Optimal xarici ticarət strategiyası ixracın mütəmadi artırılması ilə yanaşı id-xaləvəzedici siyasət metodlarının tətbiqi üçün də geniş imkan açar bilər. Bu gün ixrac edilən əmtəələrin strukturunda yanacaq - xammal məhsullarının yüksək olması və ixrac əməliyyatlarının qərarlaşmış strukturunun nəinki ixrac məhsulları üzrə beynəlxalq ticarət əlaqələri üçün, habelə bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatı üçün də zərərli mahiyyətini isbat etməyə ehtiyac duyulmur.

Bu baxımdan inkişaf etmiş ölkələrin müvafiq sahədəki təcrübələri yaxşı örnək rolu oynaya bilər. Belə ki, son dövrün məlumatlarına əsasən iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin ixrac strukturunda bir qayda olaraq əsas yerləri, müxtəlif istiqamətli maşınqayırma məhsulları, neft-kimyası, texnoloji avadanlıqlar, nəqliyyat vasitələri və s. kimi əsasən idxal xammalı bazasında inkişaf edən sənaye sahələri təşkil edir. Məsələn, Avropa Birliyi ölkələrinin ixracında belə kateqoriyalı məhsullar 47-48%, ABŞ-da 52%-ə qədər, Çin Xalq Respublikasında 32%, Yaponiyada isə daha çox 68,5% təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasında xarici ticarət strukturunun bu günkü vəziyyətindən, onun gələcək formalaşması potensialından danışarkən daha bir vacib problemləri xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır.

Məlum olduğu kimi hər hansı bir iqtisadi fəaliyyət növünün, o cümlədən xarici ticarət əlaqələrini struktur əmələgətirici amillərindən danışarkən mövcud struktura əlavə oluna biləcək məhsul növlərinin fundamentini təşkil edən xammal-material bazası və onun emal edici istehsal sahələrinin potensial imkanlarını nəzərə almaq lazım gəlir. Bu onunla əlaqədardır ki, ərzaq məhsulları ilə ticarətdə bir qayda olaraq hazır məhsul öz xammalına nisbətən daha yüksək qiymətə satılır. Bundan başqa, bir çox hallarda, xüsusilə də hər vahid hazır məhsula daha çox xammal, material və əmək sərfiyyatı tələb olunan hallarda istehlaka hazır olan məhsul və əmtəələrin reallaşma prosesi, nəqliyyat-iqtisadi, ambar təsərrüfatı xərcləri və s. daha ucuz başa gəlir. Belə məhsulların böyük əksəriyyəti isə kənd təsərrüfatı məhsullarından ibarətdir. Məhz buna görə də ənənəvi kənd təsərrüfatı ölkəsi olan Azərbaycanın ticarət əməliyyatlarının strukturunda hazır məhsul, xüsusilə də istehlaka yararlı kənd təsərrüfat məhsulları çox aşağı səviyyədədir. Məhz ona görə ki, bu gün Azərbaycanda milli emal sənayesi nisbətən zəif inkişaf etmişdir. Mövcud olan sahələr isə dünya standartlarına uyğun və beynəlxalq bazarlarda rəqabətə dözümlü məhsul istehsalına imkan vermir.

Deməli, sadalanan bu və ya bir çox başqa obyektiv amillər üzündən hazırda Azərbaycan bir sıra ərzaq məhsulları ilə nəinki dünya bazarına çıxar bilmir, hətta onların bir çoxunu idxal etmək məcburiyyətində qalmışdır.

Bu məsələnin daha bir vacib cəhəti ərzaq məhsullarının spesifik cəhətləri ilə bağlıdır. Belə ki, hər bir ərzaq məhsulu insanların bu və ya digər zəruri yaşayış tə-

ləbatını, daha doğrusu insan orqanizminin fizioloji tələbatını ödəmək funksiyası daşdığı üçün onların nəinki istehsalının kəmiyyətcə artırılması, həm də ekoloji cəhətdən sağlam və orqanizm üçün yararlılıq, lazımi üzvü və qeyri-üzvü maddələrlə zənginlik səviyyəsi də diqqət mərkəzində durmalıdır. Yeyinti-ərzaq məhsullarının idxalı üzrə hazırlanan xarici ticarət strategiyasında bu problemlər məhz dövlət və onun müvafiq orqanlarının bilavasitə funksiyası kimi nəzərdə tutulmalıdır. Təəssüf hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, bu baxımdan respublikada ərzaq məhsullarının idxalı bir çox ciddi problemlə üz-üzə dayanmışdır. Belə ki, artıq ölkədaxili ticarətə daxil olunmuş ərzaq məhsullarının müvafiq dövlət orqanları tərəfindən təkrar yoxlanılması zamanı bu məhsullarının yararsız, hətta bir çox hallarda orqanizm üçün zərərli olduğu aşkar edilərək onların təntənəli surətdə yandırılması da fayda vermir. Övvələn həmin məhsulların zərərli olmasının aşkar edilməsinə qədər satılan hissəsinin respublika əhalisi orqanizminə vurduğu zərəri artıq geri qaytarmaq mümkün deyildir. Digər tərəfdən isə həmin məhsulların alınmasına ödənilən vəsaitlər isə geri qaytarıla bilməz və deməli, həmin vəsaitlər əvəzsiz olaraq havayı xərclənmiş vəsait kimi, ölkəyə bu gün çox vacib olan valyuta itgisini təşkil edir. Belə halların qarşısının alınması onların ölkəyə daxil olduğu məntəqələrdə ancaq dövlət tərəfindən yaradılan və nəzarət edilən müvafiq strukturlar tərəfindən həyata keçirilməlidir. Bu məqsədlə sərhəd gömrük məntəqələrində xüsusi təchizata malik laboratoriyalar yaradılmalı və buraya yüksək ixtisaslı işçi kadrlar cəlb olunmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünyanın ekoloji durumunun günbəgün pisləşdiyi müasir mərhələdə hər gün yeni bir xəstəlik növü peyda olur və onlarla mübarizə aparmaq cəmiyyətə çox baha başa gəlir. Bu xəstəliklərin böyük əksəriyyəti isə məhz qida məhsulları ilə yoluxurlar. Ərzaq məhsulları üzrə beynəlxalq ticarət əlaqələrinin məhz dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin və bu münasibətlər sisteminin bilavasitə dövlət nəzarəti altında, onun müvafiq orqanları-gömrük, vergi, ictimai iaşə və s. nəzarət formalarında həyata keçirilməsini zəruri edən daha bir vacib şərt bu sahəyə dövlət himayədarlığının həyata keçirilməsinin zəruriliyi ilə əlaqədardır.

Əlbəttə, bu fikirləri söyləməklə məqsədimiz ümumiyyətlə xarici ticarət əlaqələrinin əleyhinə çıxmaq deyildir. Xarici ticarət əlaqələri beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminin mühüm tərkib hissəsi olmaqla, dünya iqtisadiyyatının inkişafında əvəzsiz rola malikdir. Burada başlıca məqsədimiz xarici ticarətin başqa sahələrinə nisbətən yaşayış məhsulları ilə ticarətə diqqəti daha da artırmaqdır. Bu əlaqələrlə məşğul olan istehsal ödəklərinin ictimai formasından asılı olmayaraq onların ixrac-idxal məsələləri daima dövlətin müvafiq orqanlarının nəzarəti altında həyata keçirilməli və təkmilləşməlidir.

Bu məqsədlə aşağıdakı tədbirlərin görülməsi zən-

nimizcə yerinə düşər:

1. Fizioloji qida normaları əsasında hesablanmış orta istehlakın səviyyəsinin müəyyən edilməsi.

Məhz belə, elmi cəhətdən əsaslandırılmış, milli qida rasionlarının təsnifləşdirilməsi dövlətə imkan verər ki, hər qida növünün orta illik həcmi müəyyən edə bilsin. Belə parametrlər əldə edildikdən sonra bunun nə qədər yerli istehsal hesabına əldə edilməsi imkanları müəyyənləşdirilər və nə qədər idxala ehtiyac olduğu qətiləşdirilər.

Belə tədqiqatların aparılması müvafiq istehsal sahələrinin perspektiv inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsi üçün də zəruri əhəmiyyət kəsb edir.

2. Beynəlxalq ticarət əlaqələrindəki subyektivçiliyin zərərli nəticələrindən qorunmaq üçün yerli istehsalın mümkün olan bütün sahələrinin, xüsusilə də xarici ölkələrdən daha çox gətirilən məhsulların milli sahibkarlar tərəfindən istehsal edilməsinə xüsusi himayədarlıq göstərilməsi ilə yanaşı, həm də onlarda maddi maraq həvəsi yaradılmalıdır. Bunun üçün isə dünyanın qabaqcıl ölkələrinin bu sahədəki təcrübələrinin respublikanın şəraitinə və imkanlarına uyğun gələn formalarından geniş surətdə istifadə etmək lazımdır. Burada xüsusi olaraq əlverişli şərtlərlə kredit verilməsi və məhsul istehsalına dövlət sifarişlərinin verilməsi daha böyük əhəmiyyət kəsb edir.

3. Zəruri yaşayış məhsulları üzrə beynəlxalq ticarət əlaqələrinin dövlət tənzimlənməsinin mühüm məsələlərindən biri də alternativ məhsul metodunun üstünlüklərindən respublikanın xarici ticarət əlaqələrində səmərəli istifadəsinin təmin edilməsindən ibarətdir. Bu baxımdan müasir mərhələdə Azərbaycanın beynəlxalq ticarət əlaqələrində tez-tez təkrar olunan problem eyni istehlak funksiyalarını daşıyan məhsulların həm idxal, həm də ixrac əməliyyatlarında iştirak etməsidir.

Belə ki, ölkə daxilində istehsalı mümkün olan məhsulların başqa ölkələrə ixrac edilib, eyni zamanda həmin istehlak dəyərlərinin ölkəyə daşınıb gətirilməsinin iqtisadi məntiqini başa düşmək xeyli çətinləşir. Əlbəttə, bu prosesi dövlətin beynəlxalq ticarət strategiyası ilə fərqli istehsal xərcləri amili və s. ilə əlaqələndirməkdə olar. Lakin, bu prosesin yuxarıda qeyd edilən zərərli cəhətlərini nəzərə aldıqda, bu anlayışda yenidən labirint yaranır və burada yeganə amil kimi xarici ticarətdə özbaşınalıq və kortəbii hokm sürməsi fikri özünü doğruldur. Bu meyl xarici ticarətdə, xüsusi olaraq da ərzaq məhsullarının beynəlxalq ticarəti sisteminə bəlkə də ən yolverilməz haldır. Dörd tərəfli milli və ərazi iddiası əsasında düşmənlərlə əhatə olunmuş Azərbaycan üçün isə bu özbaşınalığın ziyanlı tərəflərini izah etməyə lüzum yoxdur.

4. Məlum olduğu kimi hər bir inkişaf mərhələsində insanların iqtisadi fəaliyyətinin sosial əsasını maddi maraq, onun nisbi inkişaf surətini isə rəqabət təşkil edir. Cəmiyyət həyatının əsas arqumentləri olan bu amillərin sosial-iqtisadi həyatdakı rolu haqqında vaxtı ilə klassik məktəbin nümayəndələri çox geniş nəzəri fi-

kirlər irəli sürmüşlər.

Bu baxımdan respublikanın beynəlxalq ticarət əlaqələrinin dövlət tənzimlənməsinin metodoloji prinsiplərini nəzərdən keçirdikdə, onun hələ yetkinləşmədiyi, bir sıra hallarda isə təşkilatı baxımdan burada kortəbiiyyənin hökm sürdüyü dərhal hiss edilir. Bununla belə bu sahədəki tarixi təcrübələr göstərir ki, hər bir fəaliyyət sahəsində olduğu kimi ticarət əlaqələrində də təşkilatçılıq və mütəşəkillik ən ümdə vəzifələrdən biri kimi qarşıda durur. Qədim dünya dövlətçilik tarixindən başlayaraq bu günə qədər xarici iqtisadi əlaqələrə, xüsusilə də beynəlxalq ticarət əlaqələrinə nəzarət və onların tənzimlənməsi dövlətin ən mühüm funksiyalarından birini təşkil etmişdir. Müasir mərhələdə, günbəgün gərginləşən və mürəkkəbləşən beynəlxalq münasibətlər sistemində respublikamızın sosial, hərbi, geosiyasi və ən başlıcası isə onun iqtisadi maraqlarının qorunub saxlanması və daha da inkişaf etdirilməsi müstəqil Azərbaycan üçün, sözün əsl mənasında həyati əhəmiyyət kəsb edir və o, gənc Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq və daxili siyasətinin başlıca motivini təşkil edir.

Bu baxımdan son illərə qədər vergi qanunvericiliyində mövcud olan boşluqlar sahibkarlığın inkişafına mane olan neqativ halların yaranmasına mümbit şərait yaratmış, sahibkar kimi dövlət reyestrindən, qeydiyyatından keçmiş iş adamlarının böyük əksəriyyətinin müvafiq fəaliyyət növü ilə tam məşğul olmasına imkan verməmişdir.

Məlum olduğu kimi, sahibkar anlayışı sahib olmaq mənası daşımaqla yanaşı həm də sahib olduğu sahədə müəyyən marağın olmasını ifadə edir. Hər bir sahibkar öz fərdi bacarıq və təşəbbüsünü yalnız o halda hərəkətə gətirir ki, hər bir hal ona adekvat gəlir gətirə bilsin.

Digər tərəfdən, iri istehsal sahələrinin fərdi sahibkarlıq formalarında təşəkkül tapıb formalaşdığının müasir çağında, iqtisadiyyatın bütün və ya əksər sahələri kimi, beynəlxalq ticarət əlaqələri də bilavasitə sahibkarlıq sahələrinin inkişaf səviyyəsindən asılı vəziyyətə düşür. Buna görə də ölkəmizdə sahibkarlığa dövlət qayğısı, onun stimullaşdırılmasına dövlət yardımlarının və kreditləşdirmənin səmərəli həyata keçirilməsi tə-

sadüfi hal kimi yox, daim fəaliyyət göstərən bir mexanizmə çevrilməlidir.

5. Ərzaq məhsulları bazarının dövlət tənzimlənməsinin ən mühüm və bilavasitə forması dövlət gömrük siyasəti və onun təşkilati formalarından ibarətdir. Respublikanın beynəlxalq ticarət sahəsindəki dövlət siyasətinin müəyyənləşdirilməsi və həyata keçirilməsində həm institusional, həm də təcrübi orqan kimi dövlətin gömrük orqanları çıxış edir. Buna görə də dövlətin gömrük orqanları, həm də bu sahənin mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı rolunu oynayırlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, Vergilər Nazirliyi kimi Gömrük Komitəsi də öz fəaliyyətində bir çox hallarda bürokratizmə və süründürməçiliyə yol verməklə ölkəyə gətirilən və ölkədən aparılan məhsulların, xüsusilə də kənd təsərrüfatı məhsullarının bazara çatmamış xarab olmasına səbəb olur.

Hazırkı dövrdə xarici ticarət sahəsində liberal ticarəti əsas ticarət siyasəti kimi qəbul edən Azərbaycanda mövcud qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, xarici ticarətdə qarşılıqlı müqavilə formasının tətbiq olunması və s. cəhətlərini göstərmək olar. Bu gün respublikanın gömrük işinin tərkibində çatışmayan ən mühüm cəhətlərdən biri də onun lazımı infrastruktur sahələri ilə tam təchiz olunmamasından ibarətdir. Bu hallar özünü daha çox idxal olunan ərzaq məhsullarının keyfiyyətinin yoxlanılmasında göstərir. Təsadüfi deyildir ki, ölkəmizə daxil olan zay məhsulların ən mühüm kanallarından biri məhz budur.

SUMMARY

The published work "The Specification of forming food market" is about the problems occurring in domestic markets and forming periods of food market in Azerbaijan Republic. By this work are investigated basic forming periods of relations of food products particularly at the historical territory of modern Azerbaijan, also specific features of social-economic development of the republic on different levels of historical forming.

ƏDƏBİYYAT

1. "Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik aktları toplusu. Bakı 2000-2003. 2. "Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi haqqında" AR NK qərarı. 3. G. Ə. Gənciyev "Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər: mövcud vəziyyət və inkişaf problemləri". Bakı, 2005. 4. Z. Məmmədov "Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi əlaqələri". Bakı, 2004. 5. A. Əliyev "Azərbaycanın xarici ticarət iqtisadi əlaqələri".